

کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی - فارسی)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی کرمانشاه

سال پنجم، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۹۴ هـ ش / ۱۴۳۷ هـ ق / ۲۰۱۶ م، صص ۱۰۳-۱۲۱

بررسی تطبیقی مدایح رضوی در شعر عربی و فارسی از ابتدا تا پایان قرن دهم^۱

احمدرضا یلمه‌ها^۲

استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، ایران

مهدیه ولی محمدآبادی^۳

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، ایران

چکیده

علی بن موسی الرضا (ع) یکی از چهره‌های مورد ستایش شاعران عربی و فارسی است که بعد از پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع) و امام حسین (ع) بیشترین اشعار را به خود اختصاص داده است، به صورتی که شعر رضوی یکی از موضوعات مستقل در ادبیات فارسی و عربی محسوب می‌شود. در مقاله حاضر، مدایح رضوی در شعر عربی و فارسی، از ابتدا تا پایان قرن دهم، مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است. مهم‌ترین موضوعاتی که شاعران در مدایح رضوی بدان اشاره داشته‌اند، شامل: حقّ امامت و ولایت امام رضا (ع) بر مسلمانان، ستایش فضیلت‌های اخلاقی امام رضا (ع)، اصالت و نسبت امام رضا (ع) به خاندان پیامبر (ص)، ستایش شهر خراسان، بارگاه امام رضا (ع) و آرزوی زیارت آن حرم شریف، توسّل و درخواست شفاعت از آن حضرت، توگی امام رضا (ع) و تبرّی از دشمنان ایشان، مذمت شهر خراسان، مقایسه امام رضا (ع) با بزرگان دینی، تاریخی یا اساطیری می‌باشد که در این پژوهش مورد توجه نگارندگان قرار گرفته است. از نظر بلاغی نیز شاعران در مدایح خود بیشتر از صنایعی؛ همچون اقتباس، تشبیه و استعاره، تلمیح و تضاد بهره برده‌اند.

واژگان کلیدی: امام رضا (ع)، مدح، شعر رضوی، شعر عربی، شعر فارسی.

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۲۵

۲. رایانامه نویسنده مسئول: ayalameha@yahoo.com

۳. رایانامه: Vali.ddfar1391@gmail.com

۱. پیشگفتار

در طول تاریخ با وجود دشمنی‌ها و کارشکنی‌های فراوان در حقّ خاندان پیامبر، کسانی بوده‌اند که به این خاندان ارادت خود را نشان داده‌اند، در این میان، شاعران که از طبع لطیف و حسّاس‌تری برخوردارند، بیشتر تحت تأثیر قرار گرفته و در آثار خود به بیان مناقب ایشان پرداخته‌اند. امام رضا (ع)، از امامانی است که همواره مورد توجه شاعران صاحب‌ذوق عربی و فارسی قرار گرفته است؛ و شاعران بنا به ارادت خود به خاندان عصمت و طهارت زبان به مدح آن حضرت گشوده‌اند. نگارندگان در این پژوهش بر آن شدند تا به بررسی مدایح رضوی در شعر عربی و فارسی بپردازند و نقاط تشابه و تفاوت آن را تبیین نمایند.

۱-۱. بیان مسأله

شعر از بهترین ابزارهای تأثیرگذاری بر افکار آدمی است و شاعران می‌کوشند تا اندیشه‌ها و عقاید خود را با این ابزار برای مخاطبان بیان سازند. شعر مدحی که در ستایش بزرگان از جمله امام رضا (ع) سروده شده است نیز مبین اندیشه‌های شاعران می‌باشد. از آنجا که تاکنون پژوهشی که به طور اخص به تبیین مدایح رضوی در شعر فارسی و عربی بپردازد صورت نگرفته است؛ لذا، پرداختن به این موضوع، در جایگاه خود از اهمیّت ویژه‌ای برخوردار است.

۱-۲. روش پژوهش

این پژوهش در صدد است تا با روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به شواهدی از شعر فارسی و عربی و با رویکردی تطبیقی به بررسی مدایح رضوی بپردازد.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

۱. مهم‌ترین مضامین مورد استفاده شعرای فارسی‌زبان و عرب‌زبان در مدایح رضوی (از ابتدا تا پایان قرن دهم) کدام‌اند؟

۲. آیا شاعران فارسی‌زبان در خصوص این مضامین پیرو شاعران عرب‌زبان بوده‌اند؟

۳. مهم‌ترین صنایع ادبی مورد استفاده در شعر این شعرا چه بوده است؟

۱-۴. پیشینه شعر رضوی در شعر عربی و فارسی

یکی از جلوه‌های شکوهمند پایداری در تاریخ اسلام و به ویژه تشیع، بیان ارزش‌ها، عظمت‌ها و ابعاد شخصیت امامان و در مفهومی دقیق‌تر و وسیع‌تر معصومین (ع) و اهل‌بیت پیامبر (ص) در قالب سروده‌های نغز است. غدیریه‌ها، قصاید شکوهمند، مراثی و حتی هجویه‌هایی که دشمن سوز و

ستم کوب است، نقش مهمی در تبیین فرهنگ شیعه و معرفی چهره‌هایی دارد که با رنگ‌ها و نیرنگ‌ها از صحنه دور نگه داشته شده‌اند. پیشوایان حق در تشویق این شاعران چنین می‌فرمایند: «فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ فِي حَقِّهِ بَوَّكُ اللَّهُ فِي كُلِّ يَبْتٍ قُلْتُهُ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ» (ترجمه: هر کس بیت شعر درباره ما بگوید خداوند در بهشت برای او خانه‌ای می‌سازد.) امام صادق می‌فرماید: «مَا قَالَ فِيْنَا قَائِلٌ بَيْتاً مِنَ الشَّعْرِ حَتَّى يُؤَيَّدَ بِرُوحِ الْقُدْسِ» (ترجمه: کسی درباره ما شعری نمی‌سراید، مگر اینکه از جانب روح القدس تأیید گردد.)

در دوره ائمه (ع) تغییراتی در محتوای شعر و ادب پیدا شد و به کمال گرایید و در اجتماع آن روز از بیشتر علوم و فنون اجتماعی پیشی گرفت (ر.ک: محمدزاده، ۱۳۸۵: ۳۲۷). علی بن موسی رضا (ع) به دلیل شرایط خاص سیاسی و اجتماعی دوران خود و همچنین حضور در ایران، یکی از چهارده معصومی است که شاعران ایرانی و عرب توجه خاصی به وی داشته‌اند.

آنچه مسلم است، از لحاظ زمانی، شعر رضوی در زبان عربی، نسبت به زبان فارسی از پیشینه بیشتری برخوردارند؛ یا حداقل آنچه به دست ما رسیده حاکی از آن است که شعر رضوی به زبان عربی، حتی در زمان خود امام رضا (ع)، نیز سروده شده است. حال آنکه نخستین شعر فارسی در خصوص امام رضا (ع) را حکیم سنایی غزنوی، شاعر قرن ششم، می‌سراید. سید جعفر شهیدی در خصوص علت این مسأله می‌گوید: «همچنان که می‌دانیم شعر فارسی نخست از شرق ایران برخاست، سپس سرودن آن در ایران مرکزی و شمال کشور رواج یافت. با توجه بدین نکته که از آمدن اسلام به ایران تا پایان دوره مغولان، مذهب رایج در نشأتگاه شعر فارسی، مذهب حنفی بوده است، نباید توقع داشت شاعران، شعر بسیاری در ستایش آل علی (ع) سروده باشند، به خصوص که آنچه باقی مانده، شعرهای مدحی شاعران درباری است که برای زنان سروده‌اند، نه از روی عقیده و ایمان و شعرهایی که زاده احساس و عاطفه پاک سرایندگان آن شعراست، به تدریج از میان رفته است.» (شهیدی، ۱۳۶۵: ۵۷۴). در ادامه به مهم‌ترین مضمون‌های شعر عربی و فارسی و همچنین مهم‌ترین صنایع در این مضمون‌سازی از ابتدا تا پایان قرن دهم پرداخته می‌شود.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. مباح امام رضا (ع) در شعر عربی و فارسی

۲-۱-۱. بررسی محتوای مباح امام رضا (ع) در شعر عربی و فارسی

در برابر گروهی از شعرا که در ادب عربی بیشتر به ستایش امویان و عباسیان می‌پرداختند، برخی نیز بودند که بنابر اعتقاد و ارادت خود، به ستایش امامان شیعه پرداخته‌اند. از میان اینان، شاعران بسیاری چه در زمان حیات و چه پس از شهادت امام رضا (ع) به مدح و ثنای وی پرداخته‌اند.

در شعر فارسی از زمان کسایی، موضوعات آیینی و مذهبی در شعر وارد می‌شود و پس از او، دیگر شاعران نیز کم‌کم به مدح پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار روی می‌آورند. ولی همان‌طور که گفته شد؛ اولین شعر در ستایش امام رضا (ع) در قرن ششم سروده شد. مهم‌ترین موضوعاتی که در مدایح رضوی به زبان فارسی و عربی از ابتدا تا قرن دهم هجری قمری مورد توجه شاعران قرار گرفته است را می‌توان در چند دسته کلی تقسیم نمود:

۱-۱-۱-۲. امامت و ولایت امام رضا (ع)

یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که شاعران عربی و فارسی هنگام مدح امام رضا (ع) بدان پرداخته‌اند، موضوع حقایق امامت آن حضرت بوده است که به خصوص مورد توجه شاعران معاصر وی در زبان عربی قرار گرفته است؛ و شاعران با استناد به حدیث سلسله الذهب، بر حقایق امامت علی بن موسی الرضا تأکید می‌کنند.^(۱)

اولین شاعر عرب‌زبانی که به این موضوع اشاره دارد، سید حمیری است که با استناد به حدیثی از پیامبر (ص) در مورد سرنوشت امامان دوازده‌گانه، شعری در این خصوص می‌سراید و بر امامت امام رضا (ع) به عنوان امام هشتم تأکید می‌ورزد:

عَلَيِّ ثَامِنٌ وَالْقَبْرُ مِنْهُ بِأَرْضِ الطُّوسِ   إِنَّ فَحَطُوا رَهَامًا وَتَأْسِعُهُمْ طَرِيدُ بَنِي الْبَغَايَا

(امینی، ۱۳۷۴: ۲۵)

(ترجمه: علی هشتمین امام است که قبر او در طوس است و اگر زمانی دچار بی‌بارانی شوند به میمنت وجود امام باران کم و همیشگی بر آن‌ها فرود می‌آید و نهمین این خاندان، کشته‌خاندان ستم است.)

ابراهیم بن عباس صولی مکنی، مشهور به ابا اسحاق، شاعر قرن سوم هجری از دیگر شاعران عرب‌زبانی است که این موضوع را مورد تأکید قرار داده است. وی همراه دعبل خزاعی، شاعر اهل بیت، در مراسم ولایت‌عهدی امام رضا (ع) در شهر مرو به حضور حضرت رسید و در ضمن شعری در مدح آن حضرت، اذعان داشت که ولایت‌عهدی امام رضا، یک در صد از حق اصلی (امامت) وی است (ابن شهر آشوب، ۱۳۵۷: ۳۵۰).

سنایی و تنی چند از شاعران فارسی‌زبان نیز به این موضوع اشاره کرده‌اند و اعتقاد به امامت امام رضا (ع) را از شروط ایمان می‌دانند:

از جمله شرط‌های توحید   از حاصل اصل‌های ایمان

(سنایی، ۱۳۶۲: ۴۵۱)

رضی الدین عبدالله بن محمد امامی هروی نیز به این مضمون اشاره دارد:

مقتدای اهل ایمان حجّت دین خدا   گوهر کان نبوت در دریای صفا
حاکم حکم امامت خسرو اقلیم فضل   حیدر ثانی رضای حق علی موسی الرضا

(امامی هروی، ۱۳۴۴: ۱۸۸)

مولانا شیخ حسن کاشی آملی، از شعرای قرن هشتم، نیز به امامت امام رضا و پایمال شدن حق او این چنین اشاره می‌کند:

مالک ملک حقیقت تویی از صدق و یقین   هم ز قرآن خبر حجّت و برهان آمد
ناکسی گر به تعصب حق تو باز گرفت   در کمالیت ذات تو چه نقصان آمد

(کاشی آملی، ۱۳۸۸: ۲۱)

افزون بر این، صاحب بن عباد و ابن مکی نیلی به زبان عربی و عصمت بخاری، خواجهی کرمانی، محتشم کاشانی، جامی و بابافغانی شیرازی به زبان فارسی، حقانیت امام رضا (ع) را در ضمن اشعار خود خاطر نشان کرده‌اند. با توجه به اینکه شاعران عرب‌زبان، از زمان حیات امام رضا (ع) یا چند سال پس از شهادت آن حضرت به سرودن اشعار مدحی پرداختند، لذا در اشعار خود علاوه بر تأکید بر امامت علی بن موسی الرضا (ع) بر پایمال شدن حق وی نیز اشاره نموده‌اند تا به نوعی به نکوهش دستگاه عباسی نیز پرداخته باشند.

۲-۱-۱-۲. اشاره به فضیلت‌های اخلاقی امام رضا (ع)

یکی از پربسامدترین موضوعات مطرح شده در مباح رضوی، بیان فضیلت‌های اخلاقی امام رضا (ع) است. شاعران فارسی و عربی، ضمن بزرگداشت قدر و منزلت امام رضا (ع) با استفاده از تشبیه‌ها و استعاره‌های بسیار، فضیلت‌های اخلاقی بی‌شماری را نیز برای وی برشمرده‌اند که بررسی همه آن‌ها از حوصله این نوشته خارج است و نیاز به تحقیقات جداگانه‌ای دارد، ولی مهم‌ترین آن‌ها که حقیقتاً جزء صفات آن حضرت بوده‌اند و از بسامد بیشتر در اشعار عربی و فارسی برخوردارند عبارتند از: مهربانی و رأفت، عدالت، علم، سخاوت‌مندی، بخشندگی و رضا که لقب آن حضرت نیز هست. مثلاً پاکدامنی و عصمت امام رضا (ع) مورد تأکید بسیاری از شعرای فارسی و عربی بوده است. بر اساس آیه ۳۳ سوره احزاب که به آیه تطهیر معروف است، اهل بیت (ع) از هر گناهی پاک هستند: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (احزاب/ ۳۳)

برخی از شاعران ادب فارسی و عربی بر این مضمون تأکید نموده‌اند:

گلبن بستان عصمت روح انبیا   گوهر کان نبوت در دریای صفا

(امامی هروی، ۱۳۴۴: ۱۸۸)

در شعر عربی نیز ابونواس از کسانی است که با زیبایی و ایجاز، به این موضوع اشاره می‌کند:

۱. مُطَهَّرُونَ نَفِيَاتٍ يَبْأُئُهُمْ تَجْرِي
الصَّلَاةُ عَلَيْهِمْ أَيْنَمَا ذُكِرُوا
۲. مَنْ لَمْ يَكُنْ عَلَوِيًّا حِينَ تَنْسِبُهُ
فَمَا لَهُ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ مُفْتَحَرٌ
۳. فَاللَّهُ لَمَّا بَرَأَ خَلْقًا فَاتَّقَنَهُ
صَفَاكُمْ وَأَصْطَفَاكُمْ أَيُّهَا الْبَشَرُ
۴. وَأَنْتُمْ الْمَالُ الْأَعْلَى وَعِنْدَكُمْ
عِلْمُ الْكِتَابِ وَمَا جَاءَتْ بِالشُّورِ

(ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۱۴۲)

(ترجمه: ۱. پاکیزگان و پاکدامنانی هستند که هر جا نام آن‌ها برده می‌شود، بر آنان درود می‌فرستند. ۲. اگر بخواهی نسب کسی را که علوی نیست بیان کنی، بدان از روزگاران پیش، او را مایه‌ای برای افتخار نبوده است. ۳. خداوند هنگامی که خلایق را آفرید و اساس آفرینش را استوار کرد، شما را خالص و پاکیزه آفرید و برگزیده خویش ساخت. ۴. ای آنان که از جنس بشر هستید! شما برترین آفریدگان هستید و علم قرآن و محتوای سوره‌های آن نزد شماست.)

علم امام رضا (ع)، از دیگر موضوعات مورد ستایش فارسی و عربی تا قرن دهم بوده است، البته در این مورد شاعران عرب از پارسی‌گویان پیشی گرفته‌اند و بسامد اشعار عرب بیشتر از شعر فارسی است. در شعر فارسی نیز اوحدی سبزواری سروده است:

علام علم دین علی موسی الرضا   خضر سکندر آیت و شاه ملک جناب
در راه شرع قافله سالار جنّ و انس   در باب علم مسأله آموز شیخ و شاب

(آذر، ۱۳۸۶: ۲۱۶)

جود و بخشندگی بی‌نظیر امام رضا (ع)، از دیگر خصایلی است که در ستایشگری شاعران مورد توجه قرار گرفته است. ابن‌یمین فریومدی، امام را گوهرِ کانِ کرم می‌خواند:

در دریای فتوت گوهر کان کرم   آنک شرح جود آبابی کرامش هل اتاست

(همان: ۲۰۴)

ملک سخا ز گوهر او یافت انتظام   بحر کرم ز فیض کفش دید انشعاب

(همان: ۲۱۶)

یا خواجه عصمت‌الله معروف به عصمت بخاری خورشید را قرص گرمی سرِ خوان جود امام رضا (ع) می‌داند:

خورشید قرص گرم سر خوان جود اوست   قد ملک دو تاز برای سجود اوست

(عصمت بخارایی، ۱۳۶۶: ۵۰۴)

در شعر عربی نیز دعبل خزاعی به جود و بخشندگی بی‌حد و حصر امام رضا (ع) اشاره می‌کند:

لَهُ سَمَحَاءٌ تَغْدُو كُلَّ يَوْمٍ   بِنَائِلِهِ وَسَارِيَّةٌ تَطُوفُ

(الخزاعي، ۱۴۱۴: ۱۴۹)

(ترجمه: او دست بخشنده‌ای دارد که هر روز کرش را جاری می‌سازد و ابری گهربار که در حال حرکت است.)

شاعران فارسی و عربی گوی به یک نسبت به ستایش فضایل اخلاقی امام رضا (ع) پرداخته‌اند، در میان خصایل حضرت تنها علم امام در شعر عربی بیشتر از شعر فارسی مورد ستایش قرار گرفته است. سنایی، امامی هروی، خواجوی کرمانی، عصمت بخاری، بابافغانی شیرازی و محتشم کاشانی در شعر فارسی و دعبل خزاعی، اربلی، ابن مکی نیلی، شمس‌الدین محفوظ در شعر عربی، خصوصیات اخلاقی حضرت را مورد توجه قرار داده‌اند. شاعران عرب و فارس در شعر خود امام رضا (ع) را جامع اخلاق حسنه و صفات کریمه دانسته‌اند.

۳-۱-۱-۲. اصالت و نسبت امام به خاندان رسول (ص)

یکی از مفاهیم برجسته در شعر رضوی، اشاره به اصالت امام (ع) و نسبت وی به خاندان رسول (ص) است، چنانکه جامی این‌گونه بر امام رضا سلام می‌کند:

سَلَامٌ عَلٰى آلِ طه وِياسين   سَلَامٌ عَلٰى آلِ خيرِ النبيين

(جامی، ۱۳۴۱: ۲۵۸)

ابن یمین نیز در اشعار خود، یادآور نسبت امام رضا (ع) با خاندان پیامبر (ص) است:

قرة العين نبی فرزند دلبنده وصی   مظهر الطاف ایزد فخر اصحاب عباس
مقتدای شرق و غرب و پیشوای بر و بحر   خود چنین باشد کسی کو نور پاک مصطفاست

(آذر، ۱۳۸۶: ۲۰۴)

ابوالحسن علی بن حماد بن عبیدالله بن حماد عدوی بصری نیز از بزرگان شیعه است که در مدح امام شعر سروده و ضمن اشاره به محل دفن امام رضا از علاقه به زیارت آن حضرت سخن می‌گوید (ابن شهر آشوب، ۱۳۵۷: ۳۵۰).

۲-۱-۱-۴. وصف شهر خراسان و آرزوی زیارت حرم امام رضا (ع)

وصف خراسان و حرم مطهر آن حضرت و آرزوی زیارت بارگاه امام رضا (ع)، از موضوعاتی است که شاعران هنگام مدح امام رضا (ع) به آن پرداخته‌اند. در شعر فارسی، خاقانی در شمار کسانی است که هنگامی که او را از رفتن به خراسان منع می‌کردند قصیده‌ی زیبایی در ستایش خراسان سروده است و آن را گلستان، چشمه‌ی حیوان، در هشتم رضوان، کعبه‌ی دیان، افلاک، مشرب احسان و... می‌نامد.

چه سبب سوی خراسان شدنم نگذارند	عندلیمیم به گلستان شدنم نگذارند
چون سکندر من و تحویل به ظلمات عراق	که سوی چشمه‌ی حیوان شدنم نگذارند
عیسیم منظر من بام چهارم فلک است	که به هشتم در رضوان شدنم نگذارند...

(خاقانی شروانی، ۱۳۹۱: ۳۵۸)

مسئلاً این اوصاف به دلیل شخصیت والای امام رضا (ع) و حضور بارگاه ملکوتی ایشان در خراسان است، همچنان که مولانا حسن کاشی آملی می‌گوید:

شرف خاک خراسان همه دانی که ز چیست؟	زان که در خطه‌ی او روضه‌ی رضوان آمد
مشهد پاک معالی امام معصوم	آنکه خاکش ز شرف افسر کیوان آمد

(کاشی آملی، ۱۳۸۸: ۲۲)

در شعر عربی نیز شاعران بسیاری شهر طوس (خراسان کنونی) را ستایش می‌کنند. خوافی نیز از جرگه‌ی شعرای عرب‌زبانی است که به ستایش شهر طوس پرداخته است:

۱. يَا أَرْضَ طُوسٍ سَقَاكَ اللَّهُ رَحْمَةً	مَاذَا حَوَيْتِ مِنَ الْحَيَّرَاتِ يَا طُوسُ
۲. طَابَتْ بِقَاعِكَ فِي الدُّنْيَا وَرَيْبُهَا	شَخْصٌ رُكِّي بِسَنَابَادٍ مَرْمُوسٌ...

(ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۲۵۱)

(ترجمه: ۱. ای سرزمین طوس خداوند تو را از باران رحمتش سیراب کند که چقدر از خیر و برکت و خوبی دربر داری. ۲. قطعات زمین تو ای طوس! در دنیا پاک و پاکیزه باد و این پاکی و طهارت برای آن شخصی است که در سناباد اقامت گزیده و به خاک سپرده شده است.)

ابوالحسن علی بن عیسی محدث اربلی یکی دیگر از شاعران عرب‌زبان است که آرزوی زیارت حرم امام رضا (ع) را دارد (اربلی، ۱۳۸۲: ۱۳۱). ستایش شهر خراسان در شعر فارسی یا همان طوس در زبان عربی، یکی دیگر از پربسامدترین موضوعات مرتبط با مدح امام رضا (ع) است، البته در شعر

فارسی به این موضوع توجه بیشتری شده است و بدون اغراق می‌توان گفت؛ به جز موارد معدودی، همه شاعران به ستایش بارگاه آن حضرت، یا بیان اشتیاق خود برای زیارت آن اشاره داشته‌اند.

بنابر اعتقاد عامه مردم ایران، زیارت امام رضا (ع) با زیارت خانه کعبه یکسان است و برخی مزار آن حضرت را کعبه فقیران خوانده‌اند، بر همین اساس، برخی شاعران فارسی‌گوی چون بابافغانی شیرازی و اهلی شیرازی به این موضوع در شعر خود اشاره کرده‌اند که در شعر عربی به آن اشاره‌ای نشده است:

وصال کعبه خواهی سوی ایوان رضارونه   چه حاجت از تف دل تافتن ریگ بیابان را
به هر مژگان زدن چون دولت حجی برد   سزد کز دیده‌ها سازد قدم این راه آسان را

(اهلی شیرازی، ۱۳۴۴: ۲۲۴)

شاعران در شعر عربی به مذمت شهر طوس نیز پرداخته‌اند که البته این مذمت نیز به دلیل شهادت آن حضرت در شهر مزبور می‌باشد که این مضمون را در شعر فارسی نمی‌توان یافت. اشجع از جمله شاعرانی است که شهر خراسان را مورد نکوهش قرار داده است:

۱. إقرأ السَّلامَ عَلَی قَبْرِ بَطُوسٍ وَلَا   تَقْرَأُ السَّلامَ وَلَا التُّغْمَى عَلَی طُوسِ
رُوعٌ وَأَفْرَحَ فِيهَا رُوعٌ إِنْلِيسِ   رُوعٌ وَأَفْرَحَ فِيهَا رُوعٌ إِنْلِيسِ
۲. فَقَدْ أَصَابَ قُلُوبَ الْمُسْلِمِينَ بِهَا   فَأَيُّ مُخْتَلِسٍ مِنَّا وَمُخْلُوسِ
وَأَخْلَسَتْ وَاحِدَ الدُّنْيَا وَسَيِّدَهَا   لَأَقَى وَجُوهَ رِجَالٍ دُونَهُ شُوسِ
۳.   ۴. وَلَوْ بَدَأَ الْمَوْتُ حَتَّى يَسْتَدِيرَ بِهِ

(اصفهان، ۱۹۶۵: ۳۷۲)

(ترجمه: ۱. سلام برابر آن قبری که در طوس است برسان، ولی به خود شهر طوس سلام و اکرام و دعای خیر مباد. ۲. چون نام طوس دل‌های مسلمانان را بی‌تاب و نگران کرده و از آن سو خیال شیطان را آسوده ساخته و ترس از او از بین رفته است. ۳. و طوس یگانه شخص دنیا و فرد بی‌نظیر و مولای جهان را از دست ما ربود و به راستی که چه چه شخصیتی را جهان از دست داد. ۴. و اگر مرگ دررسد و او را احاطه کند، چهره مردانی را می‌بیند که در مقابلش سخت و پایدارند.)

۲-۱-۱-۵. تولی و تبری

یکی از مضامین مشهور و مهم در گستره اشعار مدحی رضوی، بحث دوستی با دوستان اهل بیت و دشمنی با دشمنان وی است که از مباحث اساسی و در حوزه فروع دین به شمار می‌رود. مودت و دوستی پیامبر (ص) و اهل بیتش، اجر رسالت پیامبر (ص) است. چنانکه خداوند در قرآن کریم خطاب به رسولش می‌فرماید: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری/ ۲۳) که بنا بر اعتراف بسیاری از

عالمان و محدثین اهل سنت، منظور از خویشاوندان پیامبر همان اهل بیت می‌باشد. بر همین اساس، سنایی در قصیده معروف خود که در مدح امام رضا (ع) است، به دوستی با آن حضرت اشاره دارد:

مهرش سبب نجات و توفیق   کینش مدد هلاک و خذلان
ای کین تو کفر و مهتر ایمان   پیدا به تو کافر از مسلمان
در دامن مهر تو زدم دست   تا کفر نگیردم گریبان

(سنایی، ۱۳۶۲: ۴۵۲)

عبدالرحمن جامی با وجود اینکه از شاعران شیعی نیستند ولی ارادت خاصی به آن حضرت داشته و ارادت خود را به اثبات رسانده است:

اگر خواهی آری به کف دامن او   برو دامن از هر چه جز اوست در چین

(جامی، ۱۳۴۱: ۲۵۸)

دعبل خزاعی از شاعران عرب‌زبانی است که به زیبایی و در عمل، توگی خود نسبت به امام رضا (ع) و تبرّی خود از دشمنان وی را نشان می‌دهد. وی پس از شهادت امام رضا (ع) در ضمن مرثیه‌ای، به هجو عباسیان می‌پردازد و به این شکل دشمنی خود را با آنان اظهار می‌دارد:

۱. قَبْرَانِ فِي طُوسٍ: خَيْرُ النَّاسِ كُلِّهِمْ   وَقَبْرُ شَرِّهِمْ هَذَا مِنَ الْعَبْرِ
۲. مَا يَنْفَعُ الرَّجْسُ مِنْ قَبْرِ الرَّكِيِّ وَلَا   عَلَى الرَّكِيِّ بِقُرْبِ الرَّجْسِ مِنْ ضَرَرٍ

(الخزاعی، ۱۴۱۴: ۲۸۸)

(ترجمه: ۱. در طوس دو قبر است؛ یکی از آن بهترین مردم و دیگری متعلق به بدترین آن‌ها و این پندآموز است. ۲. آن پلید را از جوار این پاک سودی نرسد و نزدیکی آن ناپاک به این وجود تابناک ضرری برای آن وجود مقدّس ندارد.)

محمد بن حبيب الضبي در ضمن شعری در مدح حضرت بر دوستی با اهل بیت اقرار می‌کند:

مَنْ كَانَ بِالتَّغْلِيمِ أَدْرَكَ   حُبُّكُمْ فَمَحَبَّتِي إِيَّاكُمْ إِنْهَامُ

(به نقل از: ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۲۵۲)

(ترجمه: هر کس به ثناگویی و چکامه‌سرایی مالداران و توانگران افتخار می‌کند، ولی من به مدح‌گویی و ثناخوانی شما اهل بیت عشق می‌ورزم و فخر می‌کنم.)
شاعران دیگری چون ابوفراس حمدانی، صاحب بن عباد، ابوبکر خوارزمی، تمیم فاطمی و... نیز در ضمن شعر خود به مذمت و هجو عباسیان پرداخته‌اند.

۲-۱-۱-۶. توسّل و شفاعت

یکی دیگر از درون‌مایه‌های شعر رضوی، توسّل به امام رضا (ع) و شفاعت خواستن وی برای روز قیامت می‌باشد. چراکه برآوردن حاجات و نیازمندان از الطاف ائمه هدی بوده است و همواره بارگاه و تربت این بزرگواران، حلقه‌های ورود به درگاه کبریایی الهی قلمداد گردیده و شاعران نیز این بزرگواران و حجّت‌های بالغه الهی را واسطه قرار می‌دهند و بر آن نیز اعتقاد راسخ دارند، چراکه کلام آن بزرگوار است که «مرا زیارت نکند احدی از شیعیانم که عارف به حقّ من باشد جز آنکه او را در روز قیامت شفاعت خواهم کرد» (ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۳۶۳). لذا شاعران، شفیع بودن امام در حقّ مؤمنان و زائرانی را که عارف به حقّ وی هستند، مخصوصاً زائرانی که عنایت خاصّه امام، آنان را در هنگام مرگ عاری از گناه و آمرزیده می‌دارد مطرح می‌کنند. ابن یمین از شعرای قرن هشتم هجری می‌گوید:

نیستم محتاج دنیا چون فنایش در پی است   کار عقبی دار و حالش را که در دار البقاست
جرم این عاصی مجرم روز حشر از حق بخواه   کز تو استغفار و غفران فراوان از خداست

(آذر، ۱۳۸۶: ۲۰۴)

در شعر محتشم کاشانی نیز به چنین مضمونی اشاره شده است:

ای به شغل جرم‌بخشی گرم دیوان شما   مغفرت را گوش بخشایش به فرمان شما
عاصیان را در تنت از مژده جانی که هست   دوزخ اندر حال نزع از ابر احسان شما
طبع گاه و کهریبا دارند در قانون عقل   دست امید گنه کاران و دامان شما

(محتشم کاشانی، ۱۳۳۸: ۳۱۳)

محمد بن حبیب الضّبی از دوستان اهل بیت در ضمن قصیده خود به زبان عربی به شفاعت امام رضا (ع) اذعان داشته است:

۱. قَبْرٌ إِذَا خَلَّ الْوُفُودُ بِرَبِّهِ
رَحَلُوا وَحَطَّتْ عَنْهُمْ الْأَثَامُ
۲. وَتَزَوَّدُوا أَمَّنَ الْعِقَابِ وَأُومِنُوا
مَنْ أَنْ يَكِلَ عَلَيْهِمُ الْإِعْدَامُ
۳. اللَّهُ عَنْهُ بِهِ لَهُمْ مُتَّقِبِلٌ
وَبِذَلِكَ عَنْهُمْ جَفَّتِ الْأَقْلَامُ

(ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۶۲۱)

(ترجمه: ۱. مزاری که زائرانش چون به آنجا آیند و بر آن وارد گردند، هنگامی که بیرون می‌روند گناهانشان ریخته شود. ۲. کسانی که به آن محل قدم نهادند و قصد زیارت داشتند، توشه ایمنی را از عذاب الهی بهره برند و نیز از آنکه روزی گرفتار تهیدستی شوند، امنیت یابند. ۳. خداوند از جانب صاحب قبر، ایمنی را برای زائرین آن ضامن گشته و بدین سبب قلم از وی برداشته شده است و زلّات وی را نویسندگان اعمال ننویسند.)

۲-۱-۱. برتری یا مقایسه امام رضا (ع) با شخصیت‌های مذهبی، تاریخی و اساطیری

شاعران گاه برای بزرگداشت شأن و جایگاه امام، وی را با دیگر بزرگان دینی، تاریخی یا مذهبی مورد مقایسه قرار داده‌اند و این کار را به سه طریق ذیل انجام داده‌اند:

- مقایسه بزرگان با امام رضا (ع) در مقام تشبیه: آملی، ناصری خاری، عصمت بخاری، بابا فغانی شیرازی و امامی هروی از این مضامین در شعر خود بهره گرفته‌اند. ناصری بخاری در ضمن شعری بیان می‌کند:

گل به اسارت رسید جامه خود را درید   کآمدش از باد صبح بوی او یس قرن
(آذر، ۱۳۸۶: ۲۰۷)

ذوالفقار شروانی از شاعران قرن هفتم چنین می‌سراید:

وقت معجز رمح او با پور عمران هم‌ره است   گاه احیا خلق او با روح مریم همدم است
(همان: ۱۸۵)

یا خواجوی کرمانی با استفاده از اسم ابوالحسن علی بن موسی الرضا سروده است:

حسن نهاد و علی نام موسوی گوهر   ذبیح نسبت و یحیی دل و مسیح آیین
(همان: ۱۹۷)

- اشاره به اساطیر و شخصیت‌های برجسته ایرانی: برخی از شعران نیز جهت نشان دادن جایگاه و منزلت امام رضا، شخصیت‌ها و اساطیر ایرانی را تحت فرمان او دانسته‌اند؛ از جمله خواجوی کرمانی می‌سراید:

به حکم اوست که ضحاک صبح کشور گیر   دهد به مهر درفشان درفش افریدون

(همان: ۱۹۷)

بیشتر اسامی مذهبی - تاریخی و مورد مقایسه در موارد زیر خلاصه می‌گردد: سلیمان، یوسف، یونس، یعقوب، او یس قرن، موسی، عیسی، داوود، ادريس، جرجیس، کلیم، حضرت آدم، ابراهیم، خضر، هود، ادريس، شعيب. در اشعار شعرای عرب‌زبان تا قرن دهم هجری قمری چنین مضامینی وجود ندارد.

۲-۱-۲. بررسی ویژگی‌های بلاغی مدایح رضوی در شعر عربی و فارسی

افزون بر مضامینی که به آن‌ها پرداخته شد، اشعار رضوی از نظر بلاغی نیز قابل تأمل و بررسی است؛ در ادامه به برخی از مهم‌ترین آرایه‌های لفظی و معنوی که شاعران فارسی و عربی در اشعار خود به کار گرفته‌اند پرداخته می‌شود.

۱-۲-۱. تشبیه و استعاره

وقتی هدف شاعر مدح باشد، مسلماً نقش صنایعی ادبی چون تشبیه و استعاره (و به خصوص تشبیه که دیگر آرایه‌ها نیز از آن نشأت می‌گیرند) پررنگ‌تر می‌شود. شاعران مدّاح امام رضا در زبان فارسی و عربی نیز از به کارگیری این صنایع غافل نبوده‌اند و در جای جای شعر خود از این دو صنعت بهره برده‌اند. این آرایه‌ها به خصوص هنگام پرداختن به اوصاف و فضایل علی بن موسی الرضا و یا هنگام وصف حرم وی، بیشتر به کار رفته است؛ مثلاً خواجوی کرمانی در این خصوص سروده است:

به سرو باغ رضا مرتضای خضر قرین   چراغ چشم سماوات و شمع روی زمین
سهیل دار سلام و خور خراسان تاب   شهید مشهد و خسرو نشان طوس نشین

(آذر، ۱۳۸۶: ۱۹۷)

ابوالحسن علی بن حماد بن عبیدالله بن حماد عدوی بصری در ابیاتی امام رضا را به اقیانوس علم و نور خدایی که کسی نمی‌تواند آن را خاموش کند تشبیه کرده است:

ذَاكَ بَحْرُ الْعِلْمِ وَالْ—   حِكْمَةِ إِنْ قَاسَ مَقِيسُ—
ذَاكَ نُورُ اللَّهِ لَا يُطْفِئُ—   لَهُ قَطُّ طَمِيسُ—

(ابن شهرآشوب، ۱۳۵۷: ۳۵۰)

استعاره نیز در شعر رضوی فراوان به کار رفته است، این شگرد به خصوص در اشعار زیبایی که شاعران معاصر امام رضا (ع) سروده‌اند، به خوبی نقش خود را ایفا نموده است. ابراهیم بن عباس صولی در ابیات زیر، به خاطر ترس از خلفای ستمگر عباسی، به درستی از استعاره استفاده کرده است.

۱. كَفَى بِفِعَالِ امْرِئٍ عَالِمٍ   عَلَى أَهْلِهِ عَادِلًا شَاهِدًا
۲. أَرَى هُؤُمَ طَارِقًا مُونِقًا   وَلَا يَشِبُهُ الطَّارِفُ التَّالِدًا
۳. يَمُنُّ عَلَىكُمْ بِأَمْوَالِكُمْ   وَتَعْطُونَ مِنْ مَائَةٍ وَاحِدًا

(همان: ۳۵۰)

(ترجمه: ۱. اعمال شخص برای شاهد عادل کافی است که او عالم‌ترین مردمش می‌باشد. ۲. من می‌بینم که آن‌ها روش جدیدی دارند، اما روش جدید در کارهای خوب آن‌ها مانند قدیم نیست. ۳. او (مأمون) از طریق اموال خودتان به شما می‌بخشد و به شما یک درصد می‌دهد.)

نمونه‌ای از استعاره در شعر جامی:

چو جامی چشید لذت تیغ مهرش   چه غم گر مخالف کشد خنجر کین

(جامی، ۱۳۴۱: ۲۵۸)

۲-۲-۱-۲. تلمیح

برخی از شاعران عربی و فارسی جهت غنای موسیقی معنوی به استفاده از تلمیح روی آورده‌اند. این تلمیحات، مدایح را سرشار از مضامین مذهبی، ملی و... ساخته است. داستان حضرت سلیمان، حضرت یوسف، حضرت یونس، حضرت یعقوب، حضرت عیسی، حضرت موسی، حضرت داود، ضحاک، فریدون و... از جمله داستان‌هایی است که شعرا در مضمون‌سازی‌های خود به کار برده و بر زیبایی اشعار خود افزوده‌اند.

۳-۲-۱-۲. اقتباس

شاعران رضوی در شعر فارسی و عربی گاهی با اقتباس آیه‌ای از قرآن مجید بر زیبایی شعر خود افزوده‌اند. دعبل خزاعی در بیت زیر از آیه «كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ» (طور/ ۲۱) بهره برده است.

هَيْهَاتَ كُلِّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَتْ لَهُ يَدَاهُ فَاخُذْ مَا شِئْتَ اَوْ قَدِّرْ

(الخزاعي، ۱۴۱۴: ۱۴۹)

(ترجمه: بعید است، هر انسانی در گرو آن چیزی است که به دست آورده است، وی دو دست دارد، پس هر آنچه می‌خواهی بگیر و یا ترک کن و واگذار کن.)

یکی از احادیثی که شعرای بسیاری در حین سرودن اشعار رضوی بدان اشاره داشته‌اند، حدیث معروف سلسله‌الذهب از امام رضا (ع)، این حدیث بارها در مدایح رضوی مورد توجه شاعران فارسی و عربی قرار گرفته است.

۴-۲-۱-۲. تضاد

تضاد از صنایع پرکاربرد در شعر فارسی و عربی است، به خصوص در هنگام مدح، شاعر با نشان دادن تضاد بین دو نفر یا دو موضوع، برتری ممدوح را به رخ می‌کشد. یکی از زیباترین و به یاد ماندنی‌ترین تضادها در قصیده‌ای عربی مربوط به محمد بن حبيب الضبی است، وی در یکی از قصاید خود در ابیاتی پی در پی، با نشان دادن تفاوت میان مزار امام رضا (ع) و مزار هارون الرشید پلیدی هارون و پاکی امام رضا (ع) را نشان می‌دهد:

۱. قَبْرَانِ مُقْتَرِنَانِ هَذَا تُرْعَةُ
وَالْغَيِّ فِي حَدِّ يَرَاهُ ضِرَامُ
۲. وَكَذَلِكَ ذَلِكَ مِنْ جَهَنَّمَ
جَنُوبُهُ فِيهَا يُزَارُ إِمَامُ
۳. قَبْرَانِ فِي طُوسٍ، الْهُدَى فِي وَاحِدٍ
خُفْرَةٌ فِيهَا يُجَدِّدُ لِلْغُيِّ هِيَامُ
۴. قُرْبُ الْغُيِّ مِنَ الرُّكْبِيِّ
مُضَاعَفٌ لِعَدَابِهِ وَلَا نَفْهَ الْإِرْغَامُ

(ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۶۲۲)

(ترجمه: ۱. دو قبر در طوس است که هدایت در یکی مدفون است و گمراهی و ضلالت در دیگری که شعله آتش آن را می‌بیند. ۲. دو قبر در کنار یکدیگرند، این گلزار و یا روضه‌ای است بهشتی که امامی در آن زیارت می‌شود. ۳. و نیز آن دیگر حفره و گودالی است از جهنم که همواره برای صاحب گمراهش عطش و تشنگی است. ۴. نزدیکی گور آن گمراه ضال به روضه آن پاک و مطهر موجب دوچندان شدن عذاب اوست.) البته این مضمون پیش از این در شعر دعبل خزاعی دیده شده است و سپس سنایی غزنوی در شعر فارسی نیز در قصیده خود از همین مضامین بهره برده است. اگرچه نمونه‌هایی برای هر کدام از صنایع می‌توان در شعر عربی و فارسی یافت، ولی شعر فارسی در این زمینه بسیار پر بارتر از شعر عربی بوده است؛ شاید به این دلیل که شعر فارسی در دوره پرباری خود؛ یعنی بعد از قرن ششم به این موضوع پرداخته است.

البته برای تطبیق کامل مدایح رضوی در عربی و فارسی باید قالب‌های به کار رفته، زبان و همچنین موسیقی کلام شاعران نیز مورد بررسی قرار گیرد که با توجه به گستردگی این موضوع، بررسی این مسائل به مجالی دیگر واگذار می‌گردد.

۲-۲. وجوه اشتراک و افتراق مدایح رضوی در شعر فارسی و عربی از ابتدا تا قرن دهم

مقایسه مدایح رضوی در شعر فارسی و عربی از ابتدا تا قرن دهم نشان می‌دهد که مدایح رضوی در شعر فارسی، از قرن ششم و با سنایی غزنوی آغاز می‌شود و پیش از آن شاعر دیگری به این مهم نپرداخته است، در جایی که در شعر عربی از زمان خود امام رضا (ع) و حتی پیش از آن با توجه به احادیث پیامبر در خصوص امامان دوازده گانه، به این مهم توجه داشته‌اند. همین موضوع باعث شده است که شاعران پارسی‌گوی در موارد بسیار تحت تأثیر شاعران عربی‌گوی قرار گیرند و مضامین مشترک فراوانی را در اشعار رضوی فارسی و عربی بیافرینند. به صورتی که گاهی مضامین کاملاً یکسان هستند و تفاوت آن‌ها صرفاً در بسامد و تکرار آن‌هاست.

شاعران زبان فارسی و عربی در مدح امام رضا (ع) بیش از هر چیزی بر چندین موضوع مشترک اشاره داشته‌اند که عبارتند از:

- حق امامت و ولایت امام رضا (ع) بر مسلمین: شاعران بسیاری هم در زبان عربی و هم در زبان فارسی به این موضوع اشاره داشته‌اند و این موضوع یکی از پر بسامدترین موضوعات مدایح رضوی است. در این خصوص شاعران فارسی‌گوی به شدت تحت تأثیر اشعار عربی قرار گرفته‌اند و به مضامین مشترکی

در این باره اشاره می‌کنند. البتّه در شعر عربی، بر پایمال شدن حقّ امامت علی بن موسی الرضا تأکید بیشتری شده است.

- ستایش فضیلت‌های اخلاقی امام رضا (ع): شعرای فارسی و عربی هر دو فضیلت‌های اخلاقی فراوانی را برای امام رضا برشمرده‌اند، ولی آنچه بیشتر مورد تأکید هر دو گروه بوده است، عصمت و پاکدامنی امام رضا (ع) با توجّه به آیه تطهیر بوده است.

- اصالت و نسبت امام رضا به خاندان پیامبر: اصالت و نسبت امام رضا به خاندان پیامبر از دیگر موضوعات مورد توجّه شعرا بوده است که البتّه شاعران پارسی‌گوی در این خصوص گوی سبقت را از شعرای عربی‌زبان ربوده‌اند.

- ستایش شهر خراسان، بارگاه امام رضا (ع) و آرزوی زیارت آن حرم شریف: یکی دیگر از موضوعات مورد توجّه مدّاحان رضوی، ستایش شهر خراسان و حرم امام رضا (ع) بوده است. اگرچه شاعران عربی‌گوی به این مضمون در ضمن اشعار خود توجّه نمودند، ولی شاعران پارسی‌گوی توجّه بیشتری به این موضوع داشته باشند. به گونه‌ای که برخی از شاعران، زیارت حرم امام رضا (ع) را با طواف کعبه یکسان و حتّی بهتر از آن دانسته‌اند.

- توسّل و شفاعت نیز از دیگر موضوعات مشترک بین مدایح رضوی عربی و فارسی است که البتّه باز هم شاعران فارسی‌گوی توجّه بیشتری به این موضوع داشته‌اند.

- تولّی و تبرّی: دوستی با دوستان اولیای حق و دشمنی با دشمنان آنان از مضامین مورد توجّه شعرا بوده که در شعر عربی به صورت هجو عبّاسیان و اظهار دشمنی با آنان و ستایش امام رضا (ع) و اظهار دوستی خالصانه با آن حضرت از شدّت و حدّت بیشتری برخوردار است.

- مذمّت شهر خراسان: بعد از شهادت امام رضا (ع) در شهر طوس برخی از شعرا، چون دعبل خزاعی به مذمّت این شهر پرداختند که البتّه بسامد چندانی ندارد. چنین مضمونی را نمی‌توان در شعر فارسی (حداقل در دوره مورد بررسی) یافت.

- مقایسه امام رضا (ع) با بزرگان دینی، تاریخی یا اساطیری: از مضامینی که مختصّ شاعران فارسی‌گوی است، مقایسه آن حضرت با بزرگان دینی یا برتری آن حضرت بر بزرگان تاریخی و اساطیری ایرانی است.

- اقتباس از آیات قرآن و احادیث، تشبیه، استعاره، تلمیح و تضاد... از پربسامدترین صنایع به کار گرفته شده در مدایح رضوی در شعر عربی و فارسی است.

۳. نتیجه

۱. شاعران فارسی‌گوی حدود چهار قرن پس از شاعران عربی‌گوی به مدح و ستایش امام رضا (ع) پرداخته‌اند و در سرایش اشعار خود از بسیاری از مضامین و مفاهیم موجود در شعر عربی بهره جستند و به همین دلیل تفاوت چندانی در شعر عربی و فارسی در این خصوص وجود ندارد.

۲. مهم‌ترین موضوعاتی که شاعران در مدایح رضوی بدان اشاره داشته‌اند شامل حقّ امام و ولایت امام رضا (ع) بر مسلمانان، ستایش فضیلت‌های اخلاقی امام رضا (ع)، اصالت و نسبت امام رضا به خاندان پیامبر، ستایش شهر خراسان، بارگاه امام رضا (ع) و آرزوی زیارت آن حرم شریف، توسّل و درخواست شفاعت از آن حضرت، توگی امام رضا (ع) و تبرّی از دشمنان ایشان، مذمت شهر خراسان، مقایسه امام رضا (ع) با بزرگان دینی، تاریخی یا اساطیری که به غیر از دو موضوع آخر که اولین موضوع، مختصّ شعر عربی است و دومین موضوع، مختصّ شعر فارسی، بقیه موضوعات در شعر عربی و فارسی مشترک است و صرفاً تفاوت در بسامد این موضوعات است. شعرای فارسی‌زبان در ستایش بارگاه امام رضا، شهر خراسان و آرزوی دیدار حرم شریف آن حضرت، همچنین توسّل و درخواست شفاعت، گوی سبقت را از شاعران عربی‌گوی ربوده‌اند.

۳. شاعران فارسی‌گوی و عربی‌سرای هر دو در ضمن مدایح خود به آیات قرآن و احادیث و سخنان بزرگان استناد کرده‌اند.

۴. زبان شاعران در مدایح رضوی، به دور از تکلف، واژگان نامأنوس و دشوار می‌باشد و اغلب از واژگان زودیاب که به فهم عوام نزدیک است بهره گرفته‌اند که این سادگی صمیمیت را در اشعار شعرا در پی دارد.

۵. صنایع لفظی و معنوی پر کاربرد در اشعار رضوی به زبان فارسی و عربی عبارتند از: اقتباس از آیات قرآن و احادیث، تشبیه، استعاره، تلمیح و تضاد... که بسامد به کارگیری آن‌ها در اشعار فارسی به مراتب چشمگیرتر از کاربرد آن در زبان عربی می‌باشد.

پی‌نوشت‌ها

(۱) «كلمة لا اله الا الله حصني فمن دخل حصني، امن من عذابي ولكن بشرطها وشروطها وأنا من شروطها» (ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۱۲۳): (ترجمه: «لا اله الا الله» حصار محکم من است هر کس آن را بگوید، داخل حصار من شده و هر کس داخل شود، از عذاب من در امان است و اما به شرطی و شروطی که من از شروطش هستم.)

کتابنامه

• قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علة (۱۳۸۲)؛ *عیون الأخبار الرضا*، تهران: مکتبة الصدوق.
۲. ابن شهرآشوب، رشیدالدین محمد بن علی سروی مازندرانی (۱۳۵۷)؛ *مناقب آل أبي طالب*، نجف: المطبعة الحیدریة.

۳. آذر، امیراسماعیل (۱۳۸۶)؛ **خورشید خراسان**، تهران: پلک.
۴. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۲)؛ **کشف الغمة في المعرفة الاثمة**، ترجمه حسین زواره‌ای، تهران: اسلامیه.
۵. الاصفهانی، ابو الفرج (۱۹۶۵)؛ **مقاتل الطالین**، نجف: المطبعة الحیدریة.
۶. امینی، عبدالحسین احمد (۱۳۷۴)؛ **الغدیر**، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
۷. امامی هروی، محمد بن ابی بکر (۱۳۴۴)؛ **دیوان کامل رضی الدین عبدالله بن محمد بن ابی بکر عثمان امامی هروی (ملک الشعراء) و شرح زندگانی**، تهران: علی اکبر علمی.
۸. اهلی شیرازی، محمد بن یوسف (۱۳۴۴)؛ **کلیات اشعار**، به کوشش حامد ربانی، تهران: کتابخانه سنایی.
۹. بخارایی، عصمت (۱۳۶۶)؛ **دیوان اشعار**، به کوشش احمد کرمی، تهران: نشر ما.
۱۰. جامی، عبدالرحمن (۱۳۴۱)؛ **دیوان**، ویراستار هاشم رضی، تهران: پیروز.
۱۱. خاقانی شروانی، افضل الدین بدیل بن علی (۱۳۹۱)؛ **دیوان اشعار**، تصحیح سید ضیاء الدین سجادی، تهران: زوآر.
۱۲. الخزاعی، دعبل (۱۴۱۴)؛ **دیوان دعبل**، تحقیق حسن احمد، بیروت: دار الکتب العربی.
۱۳. سنایی، محدود بن آدم (۱۳۶۲)؛ **دیوان اشعار**، تصحیح مدرس رضوی، تهران: سنایی.
۱۴. شهیدی، سید جعفر (۱۳۶۵)؛ **ستایش و سوگ امام رضا در شعر**، مشهد: برگرفته از مجموعه آثار دوّمین کنگره جهانی حضرت رضا (ع).
۱۵. کاشی آملی، حسن (۱۳۸۸)؛ **دیوان حسن کاشی**، به کوشش عباس رستاخیز، با مقدمه حسن عاطفی، تهران: مرکز پژوهش کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۶. محمدزاده، مرضیه (۱۳۸۵)؛ **علی بن موسی الرضا (ع)**، قم: دلیل ما.
۱۷. محتشم کاشانی، کمال الدین علی (۱۳۳۸)؛ **دیوان**، به کوشش مهرعلی گرگانی، تهران: کتاب فروشی محمودی.

المدائح الرضویة فی الشعر العربی والفارسی من البداية حتی القرن العاشر الهجری (دراسة مقارنة)^۱

احمد رضا یلمهها^۲

أستاذ فی قسم اللغة الفارسیة وآدابها، جامعة الحرّة الإسلامیة دهاقان، ایران

مهديه ولي محمدآبادي^۳

طالبة الدكتوراه فی فرع اللغة الفارسیة وآدابها، جامعة الحرّة الإسلامیة دهاقان، ایران

الملخص

لقي الإمام رضا (ع) من المدح والثناء في الأشعار الفارسية ما لم يلقه أحد سوى الرسول الأكرم (ص) والإمام علي (ع) والإمام حسين (ع). إلى درجة أصبح الشعر الرضوي موضوعاً مستقلاً قائماً بذاته في الأدب العربي والفارسي كليهما. قمنا بدراسة المدائح الرضوية في كلا الأدبين من البداية حتى أخرى القرن العاشر دراسة مقارنة. من أهم الموضوعات التي تطرق إليها الشعراء العرب والفرس فيما يتعلق بالإمام رضا (ع) هي أحقية الإمام في الإمامة والخلافة وأولويته لولاء المسلمين والإشادة بأخلاقه الكريمة وسجاياه الحميدة وعراقة الإمام في الأصل والنسب وانتماءه إلى آل الرسول (ص)، مدح خراسان والعتبة الرضوية والمرقد الطاهر للإمام (ع)، مقارنة الإمام بالمشاهير الدينية والتاريخية والأسطورية. هذا وقد استخدم الشعراء في مدائحهم الرضوية من المحسنات البلاغية ما يدخل في نطاق الاقتباس والتشبيه والاستعارة والتلميح والطباق وما شابه ذلك من جماليات البلاغة.

الكلمات الدلّيلية: الإمام رضا (ع)، المدائح، الشعر العربي، الشعر الفارسي.

